

**OD POSVETILIŠĆA MATRIMONIJA;
RIMSKO I KANONSKO PRAVO U NARUČNIKU
PLEBANUŠEVU (1507.)**

Izv. prof. dr. sc. Henrik-Riko Held* UDK: 347.622:003.349.1 (497.5)"15/16"(093)
34:003.349.1 (37)(497.5)"15/16"
348.51.6:003.349.1 (497.5)"15/16"
DOI: 10.3935/zpfz.74.3.4
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: srpanj 2024.

U radu se analizira poglavlje o braku ili ženidbi (Od posvetilišća matrimonija) u djelu Naručnik plebanušev, glagoljskom tekstu tiskanom u poznatoj senjskoj tiskari 1507. g. Naručnik plebanušev je prijevod latinskog djela Manipulus curatorum koje je napisao Guido de Monte Rocherii u prvoj polovici 14. st. u aragonskom gradu Teruelu. Riječ je o svojedobno vrlo popularnom i raširenom priručniku za dušobrižnike koji sadržava osnovne upute vezane uz sakramente (krštenje, sveta Euharistija, ženidba itd.) i odgovarajući opći teološki kontekst. Po prirodi stvari Manipulus curatorum sadržava određene elemente kanonskog prava, ali također i rimskog prava (posebice u poglavlju o braku). Stoga se analizira prisutnost navedenih elemenata u glagoljaškom prijevodu. Tu je u prvom redu riječ o pravnoj terminologiji, i to latinizmima, kalkovima i prijevodima na neke domaće izraze. Zatim se u usporedbi s izvornim latinskim tekstom posebno istražuju referencije na izvore kanonskog prava i antičkoga rimskog prava. Analizom se tako nastoji pridonijeti podrobnijem razumijevanju razine uključenosti hrvatskoga glagoljaštva kasnoga srednjeg i ranoga novog vijeka u tadašnje europsko ius commune.

Ključne riječi: Naručnik plebanušev, svećenici glagoljaši, brak (matrimonium), rimsko-kanonska pravna tradicija

* Dr. sc. Henrik-Riko Held, izvanredni profesor Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Ul. sv. Ćirila i Metoda 4, 10 000 Zagreb; hhheld@pravo.unizg.hr; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6217-2655>

1. UVODNE NAPOMENE

U radu se analiziraju elementi rimskog i kanonskog prava u poglavlju o braku, tj. o sakramentu ženidbe (*De sacramento matrimonii / Od posvetilišća matrimonija*) u djelu *Naručnik plebanušev* (dalje: NP), glagoljskom tekstu tiskanom u Senju 1507. g.¹ NP je prijevod poznatog djela *Manipulus curatorum* napisanog oko 1330. g. Autor tog djela Guido de Monte Rocherii (Roquerio, Rochen itd.) bio je, po svemu sudeći, crkveni službenik i učitelj (*magister*) u aragonskom gradu Teruelu.² Na temelju njegova nedvojbeno temeljita poznavanja teologije i kanonskog prava pretpostavlja se da je ostvario sveučilišnu naobrazbu u nekom od važnijih središta toga doba,³ a također se ističe i njegovo solidno poznavanje rimskog prava.⁴

Manipulus curatorum bio je priručnik za župnike, odnosno općenito dušobrižnike, koji je sadržavao osnovne upute za njihovu djelatnost: najvažnije praktične smjernice vezane uz sakramente (krštenje, sveta Euharistija, ženidba itd.) i osnovni relevantni teološki kontekst. Zbog svoje praktičnosti bio je iznimno popularan i raširen: navode se podatci o poznatih oko 250 rukopisa i oko 120 izdanja toga djela tiskanih prije 1500. g.,⁵ a zabilježeni su i neki vernakularni prijevodi.⁶ Hrvatski prijevod na glagoljici, *Naručnik plebanušev*, tiskan je u poznatoj senjskoj tiskari od 30. svibnja do 27. kolovoza 1507. g.⁷ Precizniji podatci o njegovoj daljnjoj diseminaciji nisu poznati, osim da je do danas ostalo očuvano ukupno sedam primjeraka.⁸

¹ U analizi je korišten latinički prijepis glagoljskog izvornika: Eterović, I.; Kovač, J. M. (ur.), *Naručnik plebanušev, Senj 1507.*, FF Press, Zagreb, 2023.

² Malo podataka koji su poznati o njemu mogu se naći u: Guardiola, C., *Los primeros datos documentales sobre Guido de Monte Roquerio, autor del "Manipulus curatorum"*, Hispania: Revista española de historia, vol. 48, br. 170, 1988., str. 797 – 826; vidi i: Thayer, A. (ur.), *Guido of Monte Rochen. Handbook for Curates*, The Catholic University of America Press, Washington D.C., 2011., str. xiii-xliv (*Introduction*), posebno str. xiv i dalje.

³ Kao moguća mjesta njegova obrazovanja navode se Bologna, Toulouse i Pariz (Guardiola, *op. cit.* u bilj. 2, str. 816; 823; Thayer, *op. cit.* u bilj. 2, str. xv, xxv).

⁴ Thayer, *op. cit.* u bilj. 2, str. xv.

⁵ Eterović, *op. cit.* u bilj. 1 (*Uvod*), str. 9, s uputama na literaturu.

⁶ Francuski prijevod tiskan je u Orléansu 1490. – 1491. g., a kastiljski 1523. g. u Lisabonu (Thayer, *op. cit.* u bilj. 2, str. xiv, bilj. 3). Johannes Reinhart (opravdano) žali što u stranoj literaturi nije zabilježen prijevod tog djela na hrvatski (Reinhart, J., *O jeziku Naručnika plebanuševa 1507.*, u: Moguš, M. (ur.), *Senjski glagoljaški krug 1248. – 1508.*, HAZU, Zagreb, 1998., str. 185 – 198, str. 186).

⁷ Eterović, *op. cit.* u bilj. 1 (*Uvod*), str. 9.

⁸ Reinhart, *op. cit.* u bilj. 6, str. 186; Eterović, *op. cit.* u bilj. 1 (*Uvod*), str. 10.

Po prirodi stvari *Manipulus curatorum*, pa onda i *Naručnik plebanušev*, sadržava određene elemente kanonskog prava. No mogu se pronaći i mnogi elementi rimskog prava s obzirom na opći utjecaj tog pravnog korpusa na oblikovanje kanonskog prava,⁹ kao i vjerojatnu upućenost autora ovog djela u *ius civile*. To vrijedi posebice za poglavlje o braku,¹⁰ u kojem se zbog sadržaja moraju analizirati pitanja oko valjanosti očitovanja volje prigodom sklapanja braka, potencijalnih mana volje, zatim problematika bračnih smetnji ili ženidbenih zapreka itd.¹¹ U tom je smislu ovaj priručnik bio važan čimbenik transmisije i mnogih elemenata rimskog prava diljem Europe kasnoga srednjeg i ranoga novog vijeka.

Prijevodom i tiskanjem *Naručnika plebanuševa*, dakle, navedeni fenomen transmisije ostvario se i u hrvatskim krajevima. Zbog toga se kao relevantna pitanja u tom kontekstu dodatno javljaju korištenje domaće pravne terminologije i preuzimanje referencija na pravne izvore iz latinskog izvornika koje se odnose na kanonsko pravo ili na antičko rimsko pravo. Naime, navedeni elementi važni su za razumijevanje razine internalizacije rimskih pravnih koncepata u domaćoj praksi u zadanim vremenskim i prostornim odrednicama (kasni srednji vijek i prag novog vijeka u hrvatskim krajevima u kojima su djelovali glagoljaši). Ti elementi nam, uz ostalo, mogu pomoći razjasniti i problem mogućeg obrazovanja prevoditelja *Naručnika plebanuševa*, kako se navodi u samom tekstu *nikihъ meštarъ i dokt(u)r(o)vъ*,^{12,13} koji su zbog vlastite skromnosti ostali

⁹ Općenito o tome u: Robleda, O., *El derecho romano en la Iglesia*, u: Navarette, U. (ur.), *Ius populi Dei. Miscellanea in honorem Raymundi Bidagor*, vol. I, Universitá Gregoriana Editrice, Roma, 1971., str. 1 – 52; Dolezalek, G. R., *Roman Law: Symbiotic Companion and Servant of Canon Law*, u: Winroth, A. (ur.), *The Cambridge History of Medieval Canon Law*, CUP, Cambridge, 2022., str. 230 – 261.

¹⁰ Thayer, *op. cit.* u bilj. 2, str. xlv.

¹¹ Iscrpno o utjecaju rimskoga bračnog prava na oblikovanje sakramenta ženidbe u kanonskom pravu u: Gaudemet, J., *La marriage en Occident*, Cerf, Paris, 1987., posebno str. 23 – 42.

¹² NP 253, 117r (117ab18-19). Dijelovi teksta iz NP-a u radu se označavaju na sljedeći način: najprije se navodi stranica tiskanog izdanja prijepisa uz naznaku stranice izvornoga glagoljskog teksta koja je također navedena u tiskanom prijepisu, nakon čega je u zagradi naveden stupac i redak u kojemu se nalazi relevantni izraz ili fraza. Prijepisi su u potpunosti preuzeti iz: Eterović; Kovač, *op. cit.* u bilj. 1.

¹³ Inače nije puno pisano o obrazovanju glagoljaša. U starijoj se literaturi općenito pretpostavljalo da su bili dosta neuki (o tomu, primjerice, u: Runje, P., *Stručna sprema svećenika glagoljaša*, Riječki teološki časopis, vol. 14, br. 2, 2006., str. 615 – 621, 615). Primjer takva stava iznosi Edo Lovrić, koji smatra kako svećenici glagoljaši općenito nisu bili dovoljno vješti u latinskom, a uz to tvrdi kako sigurno nisu poznavali kanonsko i rimsko pravo (Lovrić, E., *Hrvatski glagolski notari i njihove notarske knjige*, Mjesečnik pravničkoga društva u Zagrebu, vol. 37, br. 2, 1912., str. 637 – 643, 639 – 640).

neimenovani.¹⁴ U jednom općem smislu ovaj rad je tako doprinos razumijevanju suodnosa rimsko-kanonske pravne tradicije i hrvatskog glagoljaštva, odnosno uključenosti hrvatskog glagoljaštva u tadašnje opće europske pravne trendove.

2. MATRIMONIJI U NARUČNIKU PLEBANUŠEVU I PRAVNA TERMINOLOGIJA

U vezi s pravnom terminologijom u tekstu NP-a mogu se razlikovati, ugrubo, tri kategorije: latinizmi, kalkovi pojedinih izraza¹⁵ te prijevodi na neki domaći, hrvatski izraz. Kod latinizama i kalkova bit će riječ o očitijoj vezi s izvornim terminom, a kod prijevoda na neki hrvatski izraz, moglo bi se reći, riječ je i o afirmaciji ili oblikovanju vlastite autohtone pravne terminologije. No općenito se može reći kako korištenjem pojedinog izraza dolazi i do sadržajne transmisije pravnog koncepta s kojim je taj izraz povezan. U tom je smislu korištena terminologija važan pokazatelj razine prihvaćenosti i internalizacije rimskih i kanonskih pravnih koncepta u domaćoj praksi.

U literaturi je već Reinhart na načelnoj razini istaknuo važnost NP-a za povijest hrvatske pravne terminologije.¹⁶ Pritom je naveo nekolicinu pravnih izraza, od kojih su većina latinizmi.¹⁷ Cilj ovog dijela rada jest pokušati iscrpnije i sustavnije analizirati pojedine izraze pripadne rimskom i kanonskom pravu u

No još je Rudolf Strohal pretpostavljao da su glagoljaši vjerojatno općenito morali imati određena znanja latinskog i talijanskog jezika (Strohal, R., *Hrvatska glagolska knjiga*, Merkur, Zagreb 1915., str. 28; upravo se na njegove stavove referirao prije spomenuti Lovrić), a navedeno je potvrđeno i u novijoj literaturi (Runje, P., *Školovanje glagoljaša*, Matica hrvatska, Ogulin, 2003., str. 62, 65 sqq., 87, 94 sq.; Runje, *op. cit.* (*Stručna*), str. 617; Bratulić, J., *Školovanje i obrazovanje glagoljaša*, Senjski zbornik, vol. 41, br. 1, 2014., str. 461 – 464, 462). Kod prevoditelja *Naručnika plebanuševa* dobro je poznavanje latinskoga dakako sasvim nesporno, te preostaje za vidjeti kakva su bila njihova moguća znanja iz rimskog i kanonskog prava.

¹⁴ Kako su sami naveli: *kihъ im(e)na ne izriču se za ukloniti se t(a)če slave* (NP 253, 117r (117ab19-20)); Reinhart, *op. cit.* u bilj. 6, str. 185 – 186; Eterović, *op. cit.* u bilj. 1 (*Uvod*), str. 10.

¹⁵ Kalk označava riječ ili izraz koji su nastali doslovnim prevodenjem uz zadržavanje tvorbenih posebnosti izvornog jezika (vidi natuknicu *kalk* u Hrvatskoj enciklopediji (*Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=29971>). Pristupljeno 20. 6. 2024.).

¹⁶ Reinhart, *op. cit.* u bilj. 6, str. 192.

¹⁷ Npr. *kazъ* za slučaj (lat. *casus*) ili *kundicionomъ* za uvjet (lat. *conditione*), tj. *zakračenie za impedimentum* ili *razlučiti za dirimere* (*id.*, str. 192 – 193.).

dijelu NP-a posvećenome braku, te na taj način skrenuti pozornost na razinu i način prijenosa i prihvaćanja odgovarajućih pravnih koncepata.

Što se tiče prve kategorije, korištenih latinizama, tu spada već u naslovu istaknut termin *matrimonij* kojim se označava ženidba ili brak, i koji se javlja na nizu mjesta u ovom dijelu NP-a. Riječ je dakako o latinskom terminu za brak iz rimskog prava,¹⁸ za koji Akademijin rječnik potvrđuje da se rabio u čakavskim spomenicima 16. i 17. st.¹⁹ No već se u 18. st. Anđeo Dalla Costa u svojem priručniku kanonskog prava (*Zakon czarkovni*) koristi terminom *ženidba* (*xenidba*),²⁰ što je ujedno i suvremeni kanonskopравни termin.²¹ U NP-u su nadalje *matrimonium legitimum* i *clandestinum* prevedeni kao *matrimonii po zakonъ* i *skrovanъ*,²² a *matrimonium ratum* je *matrimonii tvrđbъ*.²³ *Tvrda ženidba* je inače i u suvremenoj hrvatskoj kanonskopravnoj terminologiji naziv za sklopljeni sakrament ženidbe koji, međutim, ne mora ujedno biti i izvršen (*consummatum*), tj. u kojemu nije nužno nastupio spolni čin.²⁴

¹⁸ Za više općenito o braku (*matrimonium*) u antičkome rimskom pravu, te zatim u europskom srednjovjekovlju i novovjekovlju u okvirima kanonskog prava ali uz relevantan terminološki i sadržajni utjecaj rimskog prava, vidi Gaudemet, *op. cit.* u bilj. 11.

¹⁹ Vidi Budmani, P.; Maretić, T., *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, dio 6*, Knjižarnica Jugoslavenske akademije (Dioničke tiskare), Zagreb, 1904. – 1910., str. 534.

²⁰ Anđeo Dalla Costa, *Zakon czarkovni upravlien za naučenje i prosvitgljenje redovnikov harvaskoga naroda*, po Ivanu Casali, u Mnecci, 1778., *dio drugi, poglavje 14* (str. 147 i dalje). Više o Anđelu Dalla Costi i njegovu djelu u: Vučemilo, S. B., *Anđeo Dalla Costa i njegov "Zakon czarkovni"*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1972. (o autoru na str. 27 – 44, a o djelu na str. 45 i dalje, odnosno posebno o pravnoj terminologiji na str. 107 – 125).

²¹ Vidi kan. 1055. i dalje *Zakonika kanonskog prava (Zakonik kanonskoga prava s izvorima*, Glas Koncila, Zagreb, 1996., str. 521 i dalje).

²² NP 142, 61v (61ba16-17), (*De matrimonio 6 (Quot modis dicitur matrimonium)*).

²³ NP 143, 62r (62aa18), (*De matrimonio 8, 6 (Quot modis dicitur matrimonium)*).

²⁴ Vidi kan. 1141 i dalje *Zakonika kanonskog prava (Zakonik kanonskoga prava s izvorima*, Glas Koncila, Zagreb, 1996., str. 555 i dalje). Za razliku od toga, u *Zakonu czarkovnom* Dalla Costa za *matrimonium ratum* rabi termin *xenidba ućinjena* (Dalla Costa, *op. cit.* u bilj. 20, str. 172 i dalje).

U kategoriju latinizama spadao bi i termin *ara*,²⁵ kod kojega je zapravo riječ o latinskoj riječi grčkog podrijetla (*arrha* ili *arra*) koja označava kaparu,²⁶ te se rabila i u kontekstu zaruka kao *arra sponsalicia*.²⁷ Termin *kaz*, od latinskog *casus* za slučaj, već je primijećen u literaturi, kako smo naveli prije, a može se naći na više mjesta u tekstu.²⁸

Izraz *condicio pene* u latinskom izvorniku preveden je jednostavno kao *pena*.²⁹ Termin *pena* u općenitom značenju novčane kazne zabilježen je u mnogim domaćim izvorima od srednjovjekovlja nadalje.³⁰ *Condicio pene* (ili ispravnije

²⁵ NP 136, 58v (58bb30), (*De sponsalibus 2 (Qualiter contrahantur sponsalia)*). Uz oznaku dijelova teksta iz NP-a, u analizi se u drugoj zagradi navodi relevantno poglavlje i potpoglavlje na latinskom jeziku u izvorniku. Naime, poglavlje o braku (*De sacramento matrimonii / Od posvetilišća matrimonija*) je u latinskom izvorniku i u NP-u podijeljeno na dva dijela: prvi o zarukama (*De sponsalibus / Od zaručstva*), koji se dijeli na pet potpoglavlja, te drugi o braku (*De matrimonio / Od matrimonija*), koji se dijeli na osam poglavlja, od kojih osmo (*Que impediunt matrimonium / Ka zapačuju matrimonij*) ima niz potpoglavlja o pojedinim bračnim smetnjama. Za usporedbu s latinskim tekstom koristili smo više različitih izdanja djela *Manipulus curatorum* dostupnih na internetu (izdanje iz 1472. g. dostupno na: <https://archive.org/details/r-inc-08-manipulus-curatorum/mode/2up>, izdanje iz 1508. g. dostupno na: https://archive.org/details/bim_early-english-books-1475-1640_manipulus-curatorum_1508, te izdanje bez naznake godine izdanja na: https://books.google.hr/books?id=4cg7AAAACAAJ&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (pristupljeno 21. 6. 2024.)). Među svima njima postoje određene razlike u strukturiranju i označavanju dijelova teksta i stranica, a glavna podjela teksta jest na poglavlja i potpoglavlja. Stoga je označavanje relevantnog poglavlja, iako možda ne potpuno precizan, u danim okolnostima jedini mogući način označavanja mjesta gdje se nalazi određeni izraz ili fraza u latinskom tekstu.

²⁶ O kapari u rimskom pravu: Gröschler, P., *Willenseinigung zur Schuldbegründung (Konsensualkontrakte)*, u: Babusiaux, U. et al. (ur.), *Handbuch des römischen Privatrechts*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2023., str. 644 – 660, str. 654, bilj. 55.

²⁷ Halbwegs, V., *Ehe und andere Formen der Lebensgemeinschaft*, u: Babusiaux, op. cit. u bilj. 26, str. 827 – 857, str. 833.

²⁸ Npr. NP 138, 59v (59bb12), (*De sponsalibus 5 (In quibus casibus sponsalia disoluuntur)*); NP 149, 65r (65ab9), (*De matrimonio 8, 5 (De impedimento cognationis spiritualis)*); NP 151, 66r (66aa16), (*De matrimonio 8, 8 (De impedimento disparitatis cultus)*) itd.

²⁹ NP 138, 59v (59ba18), (*De sponsalibus 4 (Quis sit effectus sponsalium)*).

³⁰ Mažuranić, V., *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, sv. 6, Knjižara Jugoslaveske akademije, Zagreb, 1917. (dalje: *Prinosi*, uz broječanu naznaku sveska), str. 910; Maretić, T. (ur.), *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, dio 9, U Knjižarici Jugoslaveske akademije L. Hartmanna (S. Kugli), Zagreb, 1924. – 1927., str. 770.

poenae) kao sintagma u općem smislu zapravo označava ugovornu kaznu,³¹ pa je moguće da prevoditeljima latinskog teksta ova okolnost nije bila do kraja jasna (ili uopće relevantna u odnosu na opći smisao teksta).

Za oporuku se po latinskom *testamentum* u NP-u rabi termin *tištamênt*,³² što je u skladu s uobičajenom praksom u domaćim izvorima iz različitih razdoblja uz manje varijacije načina prilagodbe latinskog termina lokalnom izričaju.³³ Za davanje miraza rabio se glagol u obliku *dota se* (po latinskom *dotatur*),³⁴ što je također bio prihvaćen izraz u mnogim domaćim izvorima, posebice čakavskima.³⁵ *Tempus feriarum* prevedeno je kao *vrimè ferie*,³⁶ a izraz *regula* prihvaćen je u neizmijenjenu obliku.³⁷

Kao kalkovi su osobito istaknute sintagme nastale doslovnim prevođenjem. Izraz *copula carnalis*, tj. spolni čin kao relevantni element sakramenta ženidbe u kanonskom pravu preveden je kao *plteno mišanb*.³⁸ *Fides mentita* postala je *vere prelomlen'ê*,³⁹ a *promissio mentita* je *obečan'e lažno*.⁴⁰ Termin *vinculum sponsalium* preveo se kao *uzao zaručstva*⁴¹ ili pak *zavez zaručstva*.⁴² Latinski izraz *ipso iure*, koji označava nastupanje određenih pravnih učinaka samim ispunjenjem predviđenih pretpostavki (bez posebna djelovanja zainteresiranih osoba s tim u vezi) preveden je sljedećim izrazom: *s pravdu*.⁴³

³¹ Iscrpno o tomu u: Finkenauer, T., *Strafstipulationen*, u: Babusiaux, *op. cit.* u bilj. 26, str. 1965 – 1971.

³² NP 141, 61r (61ab18-19), (*De matrimonio* 5 (*Qui possunt contrahere matrimonium*)).

³³ *Prinosi* 6, str. 830; *Prinosi* 10, str. 1450; Jedvaj, J. *et al.* (ur.), *Rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, dio 18, JAZU, Zagreb, 1962. – 1966., str. 240 – 241, 354.

³⁴ NP 142, 61v (61ba21), (*De matrimonio* 6 (*Quot modis dicitur matrimonium*)).

³⁵ *Prinosi* 2, str. 265 – 271; Daničić, Đ. *et al.* (ur.), *Rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, dio 2, U Knjižarnici Jugoslavenske akademije L. Hartmanna (Kugli i Deutsch), Zagreb, 1884. – 1886., str. 703, 705.

³⁶ NP 144, 62v (62ba13-14), (*De matrimonio* 8 (*Que impediunt matrimonium*), uvod) tj. naslov *De matrimonio* 8, 16 (*De impedimento temporis feriarum*).

³⁷ NP 154, 67v (67bb7), (*De matrimonio* 8, 12 (*De impedimento publice honestatis iustitie*)).

³⁸ Npr. na NP 142, 61v (61bb18-19), (*De matrimonio* 6 (*Quot modis dicitur matrimonium*)), no ovaj izraz javlja se diljem poglavlja o braku. U *Zakonu czarkvenom* rabi se termin *puteno szdruxenje*, što je možda još doslovniji prijevod s latinskoga (Dalla Costa, *op. cit.* u bilj. 20, str. 148 i dalje).

³⁹ NP 139, 60r (60aa12), (*De sponsalibus* 5 (*In quibus casibus sponsalia disoluuntur*)).

⁴⁰ NP 139, 60r (60ab8-9), (*De sponsalibus* 5 (*In quibus casibus sponsalia disoluuntur*)).

⁴¹ NP 139, 60r (60aa4-5), (*De sponsalibus* 5 (*In quibus casibus sponsalia disoluuntur*)).

⁴² NP 139, 60r (60ab13) (*De sponsalibus* 5 (*In quibus casibus sponsalia disoluuntur*)).

⁴³ NP 139, 60r (60ab24), (*De sponsalibus* 5 (*In quibus casibus sponsalia disoluuntur*)).

Nazivi za niz bračnih smetnji također su kalkirani izrazi: *cognatio carnalis* postala je *priëzan krvna*,⁴⁴ *cognatio spiritualis* je *priëzan duhovna*,⁴⁵ a *cognatio legalis* je *priëzan zakonna*.⁴⁶ Može se dakle primijetiti kako je izraz *cognatio* preveden s *priëzan*, a istom riječju preveden je i termin *affinitas*, iako je riječ o drukčijem obliku srodstva.⁴⁷ *Filii legitimi* prevedeni su kao *zakonni sini*.⁴⁸ No termin *zakon* u tekstu korišten je zapravo i u puno širem i općenitijem smislu, nekad čak i kao prijevod izraza *modus* (kod elaboriranja načina sklapanja zaruka pod uvjetom).⁴⁹

Treća kategorija koja obuhvaća prijevode na hrvatski najbrojnija je. Tu je riječ u jednoj mjeri o terminima pripadnima specifično kanonskom pravu, pa će zbog toga nekad biti riječ i o crkvenoslavenskim izrazima. No ima i riječi koje se mogu povezati sa svjetovnim, tj. rimskim pravom. Tako je termin *sponsalia* preveden riječju *zaručstvo*.⁵⁰ Mažuranić nije zabilježio ovaj oblik riječi u svojim *Prinosima*,⁵¹ no u Akademijinu Rječniku primijećena je upravo uporaba u NP-u.⁵² *Pecunia*, rimski termin za novac,⁵³ preveden je kao *pinezi*,⁵⁴ što je, u nekoliko varijacija, vrlo uobičajen termin u domaćim izvorima.⁵⁵

Promissio kao forma zasnivanja zaruka prevedena je riječju *ob<e>čan'e*,⁵⁶ što jest pravilan prijevod te riječi, no možemo samo spekulirati je li prevoditeljima bilo

⁴⁴ Npr. NP 145, 63r (63ab12), (*De matrimonio* 8, 4 (*De impedimento cognationis carnalis*)) i diljem teksta.

⁴⁵ Npr. NP 147, 64r (64ab29-30), (*De matrimonio* 8, 5 (*De impedimento cognationis spiritualis*)) i diljem teksta.

⁴⁶ NP 149, 65r (65ab34-35), (*De matrimonio* 8, 6 (*De impedimento cognationis legalis*)).

⁴⁷ NP 154, 67v (67ba27), (*De matrimonio* 8, 13 (*De impedimento affinitatis*)). *Affinitas* ili *adfinitas* je u rimskom pravu rodbinska veza jednoga bračnog duga s krvnim srođnicima drugoga bračnog druga, koja se kod nas obično naziva tazbinom (vidi npr. Horvat, M.; Petrak, M., *Rimsko pravo*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2022., str. 77).

⁴⁸ NP 153, 67r (67ab1), (*De matrimonio* 8, 11 (*De impedimento ligaminis*)).

⁴⁹ NP 137, 59r (59ab2), (*De sponsalibus* 4 (*Quis sit effectus sponsalium*)).

⁵⁰ NP 136, 58v (58bb3), (*De sponsalibus* 1 (*Quid sint sponsalia et unde dicantur*)), i diljem teksta.

⁵¹ *Prinosi* 10, str. 1659 – 1660.

⁵² Jedvaj, J. et al. (ur.), *Rječnik hrvatskoga ili sprskog jezika*, dio 22, JAZU, Zagreb, 1975., str. 362.

⁵³ Vidi o tomu: Held, H.-R., *Koncept imovine u rimskom pravu*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, vol. 65, br. 3-4, 2015., str. 555 – 577, 562 – 566.

⁵⁴ NP 136, 58v (58bb31), (*De sponsalibus* 2 (*Qualiter contrahantur sponsalia*)).

⁵⁵ *Prinosi* 6, str. 926 – 927.

⁵⁶ NP 136, 58v (58bb26), (*De sponsalibus* 2 (*Qualiter contrahantur sponsalia*)).

jasno da je riječ o specifičnom obliku pravnog posla ili je riječ bila prevedena u uobičajenom, nepravnom smislu. Termin *iuramento* preveden je sintagmom *kada se priseže*,⁵⁷ a na jednom drugom mjestu je slično tomu *de periurio* prevedeno riječima *za prisegu*, dok je *de fide mentita* prevedeno (*za krivu ver(u)*).⁵⁸ No *periurium* je drugdje prevedeno i kao *kriva rota*,⁵⁹ što je u skladu sa značenjem termina *rota* u smislu prisege u mnogim domaćim pravnim izvorima.⁶⁰ *Consanguinea* ili *sanguinea* prevedeno je kao *bližika*,⁶¹ dok je *propinquitas* postala *bližičstvo*.⁶² Riječ je o vrlo raširenim terminima u izvorima crkvenoslavenskog jezika hrvatske redakcije.⁶³

Aetas, ili u izvorima nekad i *etas*, tj. dob kao pretpostavka poslovne sposobnosti, u glagoljskom tekstu NP-a prevedena je riječju *vrsta*.⁶⁴ To značenje ovog termina, ako i nije među glavnima, jest zabilježeno kao jedno od više mogućih u izvorima.⁶⁵ *Substantia* je prevedeno kao *sučastvo*,⁶⁶ što je raširen termin u domaćim povijesnim izvorima⁶⁷, ali je u uporabi i u suvremenu pravnu jeziku.⁶⁸

Prije je istaknuto kako je još Reinhart primijetio da je latinski termin *conditio* u glagoljskom tekstu NP-a postao latinizam *kundicionomъ*. No u ovom dijelu

⁵⁷ NP 136, 58v (58bb35), (*De sponsalibus 2 (Qualiter contrahantur sponsalia)*).

⁵⁸ NP 153, 67r (67aa16-17), (*De matrimonio 8, 11 (De impedimento ligaminis)*).

⁵⁹ NP 139, 60r (60aa11-12), (*De sponsalibus 5 (In quibus casibus sponsalia disoluuntur)*).

⁶⁰ *Prinosi 8*, str. 1261 – 1262.

⁶¹ NP 137, 59r (5921aa), (*De sponsalibus 3 (In qua etate possunt contrahi sponsalia)*) i 139, 60r (60aa23-24), (*De sponsalibus 5 (In quibus casibus sponsalia disoluuntur)*), te diljem teksta.

⁶² NP 147, 64r (64ab34), (*De matrimonio 8, 5 (De impedimento cognationis spiritualis)*).

⁶³ Nazor, A. (ur.), *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*, I. svezak, Staroslavenski institut, Zagreb, 2000., str. 190 – 191.

⁶⁴ Tako je sintagma *minor venit ad aetatem legitimum* prevedena s *mladъ pride na podobnu vrstъ* u NP 139, 60r (60ab11-12), (*De sponsalibus 5 (In quibus casibus sponsalia disoluuntur)*); a *quamdiu est minoris etatis* je prevedeno s *dokle koli e manše vrste* u NP 156, 68v (68bb12-13), (*De matrimonio 8, 14 (De impedimento impotentie coeundi)*).

⁶⁵ *Prinosi 10*, str. 1610; Jedvaj, J. (ur.), *Rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, dio 21, JAZU, Zagreb, 1973. – 1974., str. 532 – 533.

⁶⁶ Npr. na NP 142, 61v (61ba31), (*De matrimonio 6 (Quot modis dicitur matrimonium)*).

⁶⁷ Jedvaj, J. et al. (ur.), *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, dio 16, JAZU, Zagreb, 1956. – 1958., str. 876 – 878.

⁶⁸ Vidi, npr., čl. 203. st. 1. Zakona o vlasništvu i drugim stvarnim pravima (Narodne novine, br. 91/96, 68/98, 137/99, 22/00, 73/00, 129/00, 114/01, 79/06, 141/06, 146/08, 38/09, 153/09, 143/12, 152/14, 81/15, 94/17).

teksta termin *condicio* prevodio se i kao *pat*⁶⁹ (što također dolazi od latinskoga *pactum* tj. talijanskoga *patto*⁷⁰). No nasuprot tomu, *sub ista condicione* na jednom je mjestu bilo prevedeno kao *po tь načinь*.⁷¹

U pogledu termina koji označavaju razvrgavanje zaruka, *solvuntur* je prevedeno s *razlučuu se*,⁷² a na drugom mjestu *solvit s riši*.⁷³ Izraz *dirrimunt* koji se tiče okolnosti koje čine brak nevaljanim preveden je s *razvaluu*.⁷⁴ U tom je smislu poštovana razlika u terminologiji na latinskome koja je odražavala mogućnost slobodna razvrgavanja zaruka, nasuprot strogo definiranim okolnostima koje čine brak nevaljanim.⁷⁵ Suglasnost za sklapanje braka (što je u kanonskopravnoj terminologiji ženidbena privola), na latinskome *consensus*, prevodilo se kao *priložen'e*⁷⁶ ili *prist(o)ên'e*.⁷⁷

Sintagma *qui infamis est vel furiosus*, koja upućuje na osobu koja zbog infamije trpi određene statusnopravne posljedice ili pak duševno bolesnu osobu čija je poslovna sposobnost zbog toga ograničena, prevedena je dvostrukim izrazom za duševno bolesnu osobu: *ki e manenь ali furiozь*.⁷⁸ Zbog toga ostaje dojam kao da prevoditeljima nije bio jasan koncept infamije (koji ima korijene u rimskom

⁶⁹ *Condicio possibilis, impossibilis, necessaria* tako su postali *patь mogučь ali nemogučь ali potribanь* (NP 137, 59r (59ab5-7) (*De sponsalibus* 4 (*Quis sit effectus sponsalium*)); a *condicio possibilis honesta* ili *inhonesta* postali su *pat mogučь počten ali nepočten* (NP 137, 59r (59ab14-15) (*De sponsalibus* 4 (*Quis sit effectus sponsalium*)).

⁷⁰ *Prinosi* 6, str. 901.

⁷¹ NP 151, 66r (66aa2), (*De matrimonio* 8, 8 (*De impedimento disparitatis cultus*)).

⁷² NP 138, 59v (59bb12), (*De sponsalibus* 4 (*In quibus casibus sponsalia disoluuntur*)).

⁷³ NP 151, 66r (66aa17), (*De matrimonio* 8, 8 (*De impedimento disparitatis cultus*)).

⁷⁴ Npr. NP 144, 62v (62ba8), (*De matrimonio* 8 (*Que impediunt matrimonium*), uvod) i diljem teksta.

⁷⁵ U *Zakonu czarkovnom*, nasuprot takvoj distinkciji, upravo se u kontekstu ženidbe rabi termin *razlučenje* (Dalla Costa, *op. cit.* u bilj. 20, *dio drughi, poglavje* 17, str. 171 – 174).

⁷⁶ Npr. NP 140, 60v (60bb6), (*De matrimonio* 2 (*Qualiter contrahitur matrimonium*)).

⁷⁷ Npr. NP 151, 66r (66ab27), (*De matrimonio* 8, 9 (*De impedimento violentie*)). Iscrpno o razvoju koncepta ženidbene privole (*consensus*), posebno predmnjevi privole, u rimsko-kanonskoj pravnoj tradiciji i u formativnom razdoblju kanonskog prava u: Karlović, T., *Consensus facit nuptias y la presunción de verdadero consentimiento*, u: Rueda, N. (ur.), *Problemas del derecho de familia, infancia y adolescencia*, Universidad externado de Colombia, Bogotá, 2023., str. 15 – 73.

⁷⁸ NP 141, 61r (61ab11-12), (*De matrimonio* 5 (*Qui possunt contrahere matrimonium*)). Na jednom drugom mjestu duševno bolesna osoba je označena riječima *furiozь ali prěz pameti* (143, 62r (62ab24-25), (*De matrimonio* 8 (*Que impediunt matrimonium*), uvod). Termin *manen* se u tom značenju inače može naći u izvorima od 15. st. (*Prinosi* 4, str. 627 – 628), kao i kod Pergošića (Bartolić, Z. (ur.), *Ivanuš Pergošić*, *Decretum*

pravu).⁷⁹ No i u NP-u bila je navedena mogućnost duševno bolesne osobe da (makar čak i privremeno) ozdravi te da u tom razdoblju može valjano očitovati svoju volju, što su tzv. *lucida intervalla* u rimskom pravu (latinski izvornik upravo i rabi navedeni izraz).⁸⁰

Termini kojima se označavaju bračne smetnje (tj. u kanonskom pravu ženi-dbene zapreke) prevodili su se na različite načine: *impedimenta matrimonii* su *zapačan'i matrimonii*⁸¹ ali i *krčenič*⁸² ili *sk<r>ačen'ê*,⁸³ a *impediunt* je prevedeno s *zapačuü*.⁸⁴ Prije spomenuti *Zakon czarkovni* iz 18. st. rabi termin *zaprike*, što je gotovo istovjetno suvremenoj hrvatskoj kanonskopravnoj terminologiji.⁸⁵ Pojedine smetnje ili zapreke također su redom dobile odgovarajuće prijevode. *Impotentia* je tako prevedena s *nemožen'e*⁸⁶ ili *nemoren'ê k grihu* (*impotentia coeundi*).⁸⁷ Termin *nemoženje*, koji ima karakteristike kalka, prisutan je inače kao oznaka za impotenciju u domaćim izvorima još od 15. st.⁸⁸ *Votum* je u NP-u preveden

1574. *Hrvatski kajkavski editio princeps*, Matica hrvatska Zrinski, Čakovec, 2003., str. 480).

⁷⁹ O infamiji u rimskom pravu iscrpno u: Willems, C., *Verlust der Ehrenstellung*, u: Babusiaux, *op. cit.* u bilj. 26, str. 731 – 740.

⁸⁰ U NP-u je navedeno izraženo sljedećim riječima: *ako kadano pridê k pamêti* u NP 141, 61r (61ab16-17), (*De matrimonio* 5 (*Qui possunt contrahere matrimonium*)). Navedena odredba u rimskom pravu se nalazi u D. 27, 10, 1 pr. (Up. 1 Sab.). O tomu više u: Hänchen, S., *Vormundschaft (tutela) und Pflegeschaft (cura)*, u: Babusiaux, *op. cit.* u bilj. 26, str. 780 – 805, str. 803.

⁸¹ NP 143, 62r (62ab16), (*De matrimonio* 8 (*Que impediunt matrimonium*), uvod).

⁸² NP 144, 62v (62ba18), (*De matrimonio* 8, 1 (*De impedimento erroris*)).

⁸³ NP 145, 63r (63aa9), (*De matrimonio* 8, 2 (*De impedimento conditionis*)).

⁸⁴ NP 140, 60v (60ba13), (*De matrimonio*, uvod).

⁸⁵ Vidi Dalla Costa, *op. cit.* u bilj. 20, *dio druhi, poglavje* 15, str. 151 – 166. Za suvremeno kanonsko pravo vidi kan. 1073 i dalje *Zakonika kanonskog prava (Zakonik kanonskog prava s izvorima*, Glas koncila, Zagreb, 1996., str. 527 i dalje).

⁸⁶ NP 144, 62v (62ba6), (*De matrimonio* 8 (*Que impediunt matrimonium*), uvod)).

⁸⁷ NP 156, 68v (68ba16-17), (*De matrimonio* 8, 14 (*De impedimento impotentie coeundi*)).

⁸⁸ Maretić, T. (ur.), *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, dio 7, U Knjižarici Jugoslaveske akademije L. Hartmanna (S. Kugli), Zagreb, 1911. – 1916., str. 916.

sa zavetb,⁸⁹ *cognatio s rodb*,⁹⁰ *crimen s grihь*,⁹¹ *ordo s redь*,⁹² *ligamen sa zavezan'e*⁹³ te *interdictum ecclesie s prepovidь crikve*.⁹⁴ *Vis i metus*, kod kojih je riječ o manama volje definiranimi još u rimskom pravu,⁹⁵ prevedeni su kao *sila ali primoran'e i strahь*.⁹⁶ *Error* je prevedeno izrazom *zablue'n'e*,⁹⁷ što je relativno blisko suvremenom terminu *zabluda* u obveznom pravu.⁹⁸

Termin *stipes*, kojim se označava predak od kojeg se računa srodstvo preveden je kao *panь*.⁹⁹ *Gradus*, tj. stupanj srodstva, prevedeno je s *koleno*,¹⁰⁰ a *linea* (linija srodstva) s *kita*.¹⁰¹ Tako je linija predaka (*linea ascendentium*) postala *kita gori greduča*,¹⁰² potomaka (*linea descendantium*) *doli greduča*,¹⁰³ a pobočna linija (*linea transversalium* ili *colateralium*) postala je *kita poprik ali nastr(a)nb*.¹⁰⁴ Svi navedeni termini zapravo imaju karakteristike kalka.

U pogledu latinskih termina za pojedine delikte (*incestus*, *uxoricidium*, *raptus alienae uxoris*) u prijevodu su navedeni opisni prijevodi na hrvatski: *sagrišitь s materu s' sestru i pr(o)č(aê), ki svoi ženu ubie, ki bi lûcku. ženu silu vzelь*.¹⁰⁵ Izraz *adulter*

⁸⁹ NP 144, 62v (62ba4), (*De matrimonio* 8 (*Que impediunt matrimonium*), uvod).

⁹⁰ NP 144, 62v (62ba4), (*De matrimonio* 8 (*Que impediunt matrimonium*), uvod). *Rod* je na jednom drugom mjestu prijevod termina *parentela* (NP 154, 67v (67ba30), (*De matrimonio* 8, 13 (*De impedimento affinitatis*))), što inače označava skupinu srodnika koji potječu od istog pretka.

⁹¹ NP 144, 62v (62ba4), (*De matrimonio* 8 (*Que impediunt matrimonium*), uvod).

⁹² NP 144, 62v (62ba5), (*De matrimonio* 8 (*Que impediunt matrimonium*), uvod).

⁹³ NP 144, 62v (62ba5-6), (*De matrimonio* 8 (*Que impediunt matrimonium*), uvod).

⁹⁴ NP 144, 62v (62ba14-15), (*De matrimonio* 8 (*Que impediunt matrimonium*), uvod).

⁹⁵ O tomu više u: Forgó-Feldner, B., *Einrede und Klage wegen widerrechtlicher Zwangsauübung* (exceptio metus und actio quod metus causa), u: Babusiaux, *op. cit.* u bilj. 26, str. 2930 – 2964.

⁹⁶ NP 152, 66v (66ba2), (*De matrimonio* 8, 9 (*De impedimento violentie*)).

⁹⁷ NP 144, 62v (62ba21), (*De matrimonio* 8, 1 (*De impedimento erroris*)).

⁹⁸ Vidi, npr., čl. 280. Zakona o obveznim odnosima (Narodne novine, br. 35/05, 41/08, 125/11, 78/15, 29/18, 126/21, 114/22, 156/22, 155/23).

⁹⁹ NP 145, 63r (63ab26-28), (*De matrimonio* 8, 4 (*De impedimento cognationis carnalis*)).

¹⁰⁰ NP 145, 63r (63ab22), (*De matrimonio* 8, 4 (*De impedimento cognationis carnalis*)).

¹⁰¹ NP 145, 63r (63ab20), (*De matrimonio* 8, 4 (*De impedimento cognationis carnalis*)).

¹⁰² NP 146, 63v (63ba2, 63bb19-20), (*De matrimonio* 8, 4 (*De impedimento cognationis carnalis*)).

¹⁰³ NP 146, 63v (63ba3, 63bb25), (*De matrimonio* 8, 4 (*De impedimento cognationis carnalis*)).

¹⁰⁴ NP 146, 63v (63ba3), (*De matrimonio* 8, 4 (*De impedimento cognationis carnalis*)).

¹⁰⁵ NP 150, 65v (65ba9-12), (*De matrimonio* 8, 7 (*De impedimento criminis*)).

preveden je s *prelubodeinik* i *prelubodeinica*.¹⁰⁶ Na drugom mjestu je i izraz *fornicatio* preveden riječju *prelubodeistvo*.¹⁰⁷ Naposljetku, termin *adoptio* (posvojenje) preveden je izrazom *izvolen'e*.¹⁰⁸ Jedino potencijalno objašnjenje ovakva prijevoda koje smo uspjeli naći možda se krije u izvorima crkvenoslavenskog jezika, gdje taj termin među ostalim označava i odabir (ako posvojenje možemo shvatiti kao odabir osobe koja se posvaja u vlastitu obitelj).¹⁰⁹

Sve u svemu, neki prijevodi odaju manjkavo poznavanje rimskoga prava kod prevoditelja latinskog teksta. Odnosno, uz očito poznavanje latinskog jezika, u nekim je slučajevima izgledno njihovo nepoznavanje pravnog konteksta u pozadini pojedinih termina, koje je uzrokovalo manje nespretnosti ili nepreciznosti u prijevodu. Uz manji broj latinizama i kalkova, tekst obiluje prijevodima na domaće izraze. Pritom je po svemu sudeći riječ o već postojećim izrazima za određene pravne pojmove i koncepte kojih je uporaba zabilježena i prije tiskanja NP-a. No bez obzira na sve to, pravna terminologija u poglavlju o braku u NP-u svakako je vrlo važna kao relevantan primjer afirmacije i širenja tadašnje hrvatske pravne terminologije, a s njom i nadovezanih pravnih koncepata.

3. MATRIMONIJ U NARUČNIKU PLEBANUŠEVU I REFERENCIJE NA RIMSKO I KANONSKO PRAVO

Kako će se vidjeti, *Manipulus curatorum* u latinskom izvorniku sadržava mnogobrojne referencije na antičke izvore rimskog prava. One su ili izrijekom naznačene, ili se pak sadržajno prenosi neka odredba, regula ili definicija bez posebna navođenja odakle je preuzeta. Referencije na kanonsko pravo, točnije različite dijelove zbirke *Corpus iuris canonici*,¹¹⁰ najbrojnije su, što je sasvim razumljivo s obzirom na tematski okvir tog djela. U kontekstu problema recepcije i transmisije elemenata rimskog i kanonskog prava u NP-u, ključno je razmotriti na koji su se način prevoditelji toga djela odnosili prema svim navedenim referencijama.

S tim u vezi na prvom se mjestu može navesti način na koji su se prevodili uopće sami nazivi kanonskog i svjetovnog (civilnog, tj. rimskog) prava. Tako je

¹⁰⁶ NP 150, 65v (65ba34-35), (*De matrimonio* 8, 7 (*De impedimento criminis*)).

¹⁰⁷ NP 156, 68v (68ba23), (*De matrimonio* 8, 14 (*De impedimento impotentie coeundi*)).

¹⁰⁸ NP 150, 65v (65ba1), (*De matrimonio* 8, 6 (*De impedimento cognationis legalis*)).

¹⁰⁹ Vela, J. (ur.), *Rječnik crkvenoslavenskog jezika hrvatske redakcije*, sveščić 23, Staroslavenski institut, Zagreb, 2021., str. 178.

¹¹⁰ Više o toj zbirci u: Pennington, K., "Corpus iuris canonici", u: Otaduy, J. et al. (ur.), *Diccionario general de derecho canónico*, vol. 2, Aranzadi, Cizur Menor, Navarra, 2012., str. 757 – 765.

rečenica *qui non sunt multum perfecti in iure canonico et civili* prevedena s *ki nisu vele učeni v pr<a>vdahь*, tj. za razliku od izvornika izbjegnuta je izravna referencija na kanonsko i civilno pravo.¹¹¹ Slično je napravljeno kod isticanja definicije zajedničke kanonistima i legistima (tj. pravnicima koji su proučavali rimsko pravo), pa je izraz *qua diffinitione qua comunis est canonistis et legistis* preveden s *toga razdilen'ê ko e ednako duhovnimь i telesnim*.¹¹² Drugim riječima, razlika između kanonskog i rimskog prava poistovjećena je s razlikom između duhovne i materijalne, tj. svjetovne sfere. Slično tomu, na jednom je mjestu *secundum leges* i *secundum canones* postalo *po zakonihь cesarskihь* i *po zakonihь duhovnihь*.¹¹³

Na rimsko se pravno uređenje na jednom mjestu i u latinskom izvorniku i u glagoljaškom prijevodu referiralo riječima *stari zakon (licet antiquitus)*.¹¹⁴ Zabilježen je i primjer impliciranog upućivanja na kanonsko pravo, u izvorniku i u glagoljskom tekstu, navođenjem imena istaknutih kanonista sv. Rajmunda Penjafortskog (c. 1175.-1275.) i Hostiensisa (c. 1200.-1271.), riječima *raimundь* i *ostiensь*,¹¹⁵ čime se zapravo upućivalo na njihova djela *Summa de poenitentia et matrimonio* i *Summa de matrimonio*.¹¹⁶ No na nekim mjestima postoje i precizniji izrazi, pa je tako sintagma *in iure canonico* prevedena s *v dekrêti*,¹¹⁷ dakle kanonsko

¹¹¹ NP 136, 58v (58ba24-25), (*De sacramento matrimonii*, uvod).

¹¹² NP 136, 58v (58bb14-15), (*De sponsalibus* 1 (*Quid sint sponsalia et unde dicantur*)).

¹¹³ NP 153, 67r (67ab31-32), (*De matrimonio* 8, 11 (*De impedimento ligaminis*)). Kod te referencije riječ je o zabrani sklapanja braka za ženu u rimskom pravu dok nije isteklo vrijeme žalovanja ili korote. To potječe još od bračnog zakonodavstva cara Augusta (više u: Halbwachs, *op. cit.* u bilj. 27, str. 837 – 839), no navedeno je pravilo postojalo i u postklasičnom carskom pravu i u Justinijanovu pravu (C. 5, 9, 1 pr. (*Imperatores Gratianus, Valentinianus, Theodosius*)). Na ovom mjestu u NP-u ističe se kako u kanonskom pravu ne postoji takva zabrana, nasuprot rimskom uređenju po kojem bi ženu koja sklopi brak unutar godine dana žalovanja za prethodnim suprugom pogodila infamija, te se izrijekom navodi kanonski izvor s tim u vezi (*Liber extra* 4, 21, 4).

¹¹⁴ U izvorniku: *licet antiquitus protenderetur usque ad septimum gradum*, tj. u prijevodu *po stari zakon prodlževaše se do 7ga kol<c>na* (NP 146, 63v (63bb31-32), (*De matrimonio* 8, 4 (*De impedimento cognationis carnalis*)). Ovdje se htjelo reći kako je “stari zakon”, tj. rimsko pravo, izvorno zabranjivalo sklapanje braka za srodnike do šestog stupnja srodstva, tj. unutar sedam stupnjeva srodstva (o tomu u: Kaser, M., *Das römische Privatrecht, erster Abschnitt*, C.H. Beck, München, 1971., str. 316; Halbwachs, *op. cit.* u bilj. 27, str. 835).

¹¹⁵ NP 156, 68v (68ba14), (*De matrimonio* 8, 14 (*De impedimento impotentie coeundi*)).

¹¹⁶ Vidi: Thayer, *op. cit.* u bilj. 2, str. 152, bilj. 242.

¹¹⁷ NP 150, 65v (65ba4), (*De matrimonio* 8, 6 (*De impedimento cognationis legalis*)). Slično tomu je i fraza *infideles non coercent canonicis institutionibus* prevedena s *neverni nisu*

pravo je poistovječeno s dekretima koji su bili osnovni izvor toga prava u tzv. klasičnom periodu (cca 12. – 13. st.).¹¹⁸ Najpreciznije upućivanje može se naći na mjestu gdje su termini *canoniste* i *legiste* prevedeni kao *kanonisti* i *ležisti*.¹¹⁹

Od sadržajnih referencija na rimsko pravo najprije se mogu spomenuti odredbe, regule ili definicije iz rimskog prava kod kojih nije izriječno naveden izvor, čak ni u latinskom izvorniku. Tu je moguće da autor izvornika, s obzirom na svoju upućenost u rimsko pravo, u slučajevima koji se odnose na općenitija temeljna pravna znanja nije smatrao potrebnim navesti točan izvor. U ovu kategoriju tako spada definicija zaruka, *sponsalia sunt futurarum nuptiarum promissio*, koja je u NP-u prevedena sljedećim riječima: *Zaručstva esu v budućih svadbah obećan'je*.¹²⁰ Riječ je o gotovo doslovno preuzetoj rimskopravnoj definiciji iz Justinijanovih *Digesta*,¹²¹ točnije iz D. 23, 1, 1 (*Florus 3 inst.*).¹²² Isto se može reći i za objašnjenje etimologije riječi *sponsalia* koja glasi: *dicuntur autem sponsalia a spondeo... quod idem est quod promitto promittis*, što je prevedeno riječima *zovu se zaručstva od zaručiti ko e koliko. obećati ali učiniti*.¹²³ Ovo je očito preuzeto iz D. 23, 1, 2 (*Ulpianus l.S. de sponsal.*).¹²⁴

Isto vrijedi i za definiciju braka kod koje ni u latinskom izvorniku nije naveden rimski pravni izvor,¹²⁵ no valja istaknuti kako je podjednaka definicija ionako bila preuzeta u *Decretum Gratiani*, dakle jedan od ključnih izvora kanonskog

podloženi *s(ve)t(o)mu dekretu* (NP 151, 66r (66ab1-2), (*De matrimonio* 8, 8 (*De impedimento disparitatis cultus*)).

¹¹⁸ O tomu iscrpno u: Hartmann, W.; Pennington, K. (ur.), *History of Medieval Canon Law in the Classical Period, 1140-1234*, The Catholic University of America Press, Washington, D.C., 2008.

¹¹⁹ NP 146, 63v (63bb1-2), (*De matrimonio* 8, 4 (*De impedimento cognationis carnalis*)).

¹²⁰ NP 136, 58v (58bb12-13), (*De sponsalibus* 1 (*Quid sint sponsalia et unde dicantur*)).

¹²¹ *Digesta* je najveći i najvažniji dio kodifikacije rimskog cara Justinijana iz 6. st. koja je sadržavala sistematizirane odlomke iz djela mnogih pravnika (više o tomu, npr., u: Pieler, P. E., *Justinianische Zeit*, u: Babusiaux, *op. cit.* u bilj. 26, str. 101 – 113). Justinianova kodifikacija je u cjelini bila naširoko komentirana i primjenjivana u praksi diljem srednjovjekovne i novovjekovne Europe u procesu koji je nazvan recepcijom rimskog prava, te je tvorila srž tadašnjeg europskog prava nazvanog *ius commune* (o tomu iscrpno u: Stein, P., *Rimsko pravo i Europa*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2007., posebno str. 47 – 114).

¹²² *Sponsalia sunt mentio et repromissio nuptiarum futurarum*.

¹²³ NP 136, 58v (58bb18-20), (*De sponsalibus* 1 (*Quid sint sponsalia et unde dicantur*)).

¹²⁴ *Sponsalia autem dicta sunt a spondendo: nam moris fuit veteribus stipulari et spondere sibi uxores futuras*.

¹²⁵ I. 1, 9, 1: *Nuptiae autem sive matrimonium est viri et mulieris coniunctio, individuam consuetudinem vitae continens*.

prava.¹²⁶ U NP-u navedena definicija glasi: *matrimonii e(st) muža i ženê složen'e e nêrazlučni zakonъ života držeći*. U NP-u se može naći i prijevod druge poznate definicije braka: *matrim(o)nii e(st) muža i žene složen'e opê(e)no opêen'e božanstvene i ê(łovi)č(a)ske pravde*.¹²⁷ Ponovno ni u izvorniku ni u NP-u nije navedeno odakle potječe ta definicija, koja se inače može naći u D. 23, 2, 1 (*Modestinus 1 reg.*).¹²⁸

Na jednom mjestu u tekstu objašnjava se sklapanje zaruka pod uvjetom, te se navodi primjer nemogućeg uvjeta: *kada budemъ prstomъ tikalъ nebo*.¹²⁹ Iako ni izvornik ni NP ne sadržavaju referenciju na rimsko pravo, riječ je o primjeru koji navodi još poznati rimski pravnik Gaj u 2. st.¹³⁰ i koji je bio preuzet u Justinijanove Institucije,¹³¹ odakle je najvjerojatnije zatim unesen u *Manipulus curatorum*. U dijelu teksta u kojem je riječ o dobi kada se mogu sklopiti zaruke (najmanje sedam godina),¹³² odnosno brak (najmanje 12 godina za djevojčice i 14 godina za dječake)¹³³ također nije naveden odgovarajući izvor, iako je sadržajno riječ o rimskome pravnom uređenju.¹³⁴

No s druge se strane u izvornom latinskom tekstu poglavlja o braku mogu naći i izravne referencije na antičke izvore rimskog prava, ali praktično ni jedna od tih referencija zapravo nije preuzeta u tekst NP-a. Tako je primjerice kod spominjanja slobodnog sklapanja zaruka i braka u izvorniku navedena referencija na rimsko i na kanonsko pravo,¹³⁵ no prevoditelji su u NP-u preuzeli samo referenciju na kanonsko pravo.¹³⁶ Nije preuzeta ni uputa na rimsko pravo u

¹²⁶ *Decretum Gratiani*, c. 29, q. 1, *dict. ante c. 1: Coniugium sive matrimonium est viri et mulieris coniunctio, individuum vitae consuetudinem retinens.*

¹²⁷ NP 140, 60v (60ba31-34), (*De matrimonio 1 (Quid sit matrimonium et unde dicatur)*).

¹²⁸ *Nuptiae sunt coniunctio maris et feminae et consortium omnis vitae, divini et humani iuris communicatio.*

¹²⁹ NP 137, 59r (59ab9-10), (*De sponsalibus 4 (Quis sit effectus sponsalium)*).

¹³⁰ Gai. 3, 98: *si digito caelum tetigerit.*

¹³¹ Inst. 3, 19, 11: *Si digito caelum attigero*. Institucije su dio Justinijanove kodifikacije namijenjen poduci pravnika, te su bile napravljene po uzoru na Gajeve Institucije (za više o Justinijanovoj kodifikaciji i njezinoj relevantnosti u srednjovjekovnoj i novovjekovnoj Europi vidi uputu u bilješci 121).

¹³² NP 137, 59r (59aa8-13), (*De sponsalibus 3 (In qua etate possunt contrahi sponsalia)*).

¹³³ NP 137, 59r (59aa24-26), (*De sponsalibus 3 (In qua etate possunt contrahi sponsalia)*).

¹³⁴ D. 23, 1, 14 (*Modestinus 4 diff.*); Gai. 1, 196; Inst. 1, 10; Kaser, *op. cit.* u bilj. 114, str. 314; Halb wachs, *op. cit.* u bilj. 27, str. 834.

¹³⁵ C. 8, 38, 2 (*Imperator Alexander Severus*) i *Liber extra* 4, 1, 29.

¹³⁶ NP 138, 59v (59ba18-19), (*De sponsalibus 4 (Quis sit effectus sponsalium)*).

kontekstu objašnjavanja učinka zablude na valjanost očitovanja volje (*ki zabludi ta ne pristae*).¹³⁷

Definicija fizičke sile (*vis*) kao mane volje preuzeta je gotovo doslovno iz D. 4, 2, 2 (*Paulus 1 sent.*):¹³⁸ *Sila est naglost v koi e stvari ka se ne more odgnati*.¹³⁹ Izvor je ponovno naznačen u latinskom izvorniku a nije preuzet u NP-u. Isto se može reći za definiciju psihičke prisile ili straha (*metus*), preuzetu iz D. 4, 2, 1 (*Ulpianus 11 ad ed.*),¹⁴⁰ te prevedenu na sljedeći način: *strah est nastoeće ali buduće pogib<e>li misal drhtan'e ali trepetan'e*.¹⁴¹ U istom kontekstu je u rimskom pravu bilo riječi o standardu koji se primjenjuje kod utjecaja psihičke prisile na valjanost očitovanja volje. Tako se uzimalo u obzir bi li takva prisila utjecala na postojanu osobu,¹⁴² a uzimao se u obzir i status osobe čije je očitovanje upitno.¹⁴³ Ista pravila preuzeta su u *Manipulus curatorum* i NP,¹⁴⁴ no ponovno jedino u glagoljskom tekstu nije naznačen rimski pravni izvor.

Na jednom mjestu preuzeta je referencija iz latinskog izvornika kojom se upućuje na Justinijanov *Codex*,¹⁴⁵ točnije C. 6, 36, 5 (*Imperatores Diocletianus, Maximianus*), i koja u prijevodu glasi: *Kako se to ima v kapituli Od kodicillis ni kodicilus*.¹⁴⁶ Tu je inače riječ o 6. knjizi Justinijanova *Codexa*, u kojoj je 36. titul zaista naslovljen *De codicillis*, a 5. konstitucija počinje riječima *nec codicillos*.

¹³⁷ NP 144, 62v (62ba25-26), (*De matrimonio* 8, 1 (*De impedimento erroris*)). Rimski pravni izvori na koje upućuje izvornik su: D. 2, 1, 15 (*Ulpianus 2 de omn. trib.*) i C. 1, 18, 8 i 9 (*Imperatores Diocletianus, Maximianus*).

¹³⁸ *Vis autem est maioris rei impetus, qui repelli non potest.*

¹³⁹ NP 152, 66v (66ba3-4), (*De matrimonio* 8, 9 (*De impedimento violentie*)).

¹⁴⁰ *Metus instantis vel futuri periculi causa mentis trepidatio.*

¹⁴¹ NP 152, 66v (66ba5-7), (*De matrimonio* 8, 9 (*De impedimento violentie*)).

¹⁴² D. 4, 2, 6 (*Gaius 4 ad ed. provinc.*): *Metum autem non vani hominis, sed qui merito et in homine constantissimo cadat, ad hoc edictum pertinere dicemus.*

¹⁴³ D. 4, 2, 23 pr. (*Ulpianus 4 opin.*): *Non est verisimile compulsus in urbe inique indebitum solvisse eum, qui claram dignitatem se habere praetendebat.* Više o rimskopravnom uređenju u tom području vidi: Forgó-Feldner, *op. cit.* u bilj. 95.

¹⁴⁴ *Oče strah edanь pade na stanovita muža. Da drugi strah ne. da ki pade na stanovita muža. i skuža i zname pristoēn'e matroniēlsko* u: NP 152, 66v (66ba15-20), (*De matrimonio* 8, 9 (*De impedimento violentie*)), te *Zač ni podobna č(lovi)ka visoka dostoeŋstva v mesti da b(i) se boēl, ali da kralь da se boji maloga viteza* u: NP 152, 66v (66ba28-32), (*De matrimonio* 8, 9 (*De impedimento violentie*)).

¹⁴⁵ *Codex* je dio Justinijanove kodifikacije, i to zbirka carskog zakonodavstva, tj. carskih konstitucija (za više o Justinijanovoj kodifikaciji i njezinoj relevantnosti u srednjovjekovnoj i novovjekovnoj Europi vidi uputu u bilješki 121).

¹⁴⁶ NP 141, 61r (61ab21-22), (*De matrimonio* 5 (*Qui possunt contrahere matrimonium*)).

Međutim, ni u latinskom izvorniku, dakako ni u NP-u, ne postoji preciznija uputa na djelo (*Codex Iustinianus*) i 6. knjigu unutar koje se nalaze navedeni tituli i konstitucija. Možda se može pretpostaviti da bi referencija kakva je napisana bila jasna nekim upućenijim poznavateljima rimskog prava, primjerice autoru izvornog djela. No s obzirom na opći izostanak bilo kakvih izravnih referencija na izvore rimskog prava u NP-u, nije izgledno da bi prevoditeljima bio poznat izvor rimskog prava samo na temelju naslova titula i prvih riječi konstitucije.

Za razliku od referencija na rimsko pravo, u tekstu NP-a preuzet je niz uputa na izvore kanonskog prava iz izvornog teksta. Pritom se navodio naziv pojedine zbirke kanonskog prava, pa se tako primjerice na *Liber extra* upućuje riječju *izvanь*,¹⁴⁷ na *Liber sextus* riječima *v knjigahь šestihь*¹⁴⁸ a na *Constitutiones Clementinae* riječima *v klementini*.¹⁴⁹ Zatim se navodi, ako postoji, naziv titula u prijevodu na hrvatski, pa je tako primjerice tituli *De iureiurando* naznačen riječima *od prisegь*,¹⁵⁰ a tituli *De desponsatione impuberum* riječima *Od zaručstva. golobradih*.¹⁵¹ Poglavlje (*capitulum*) je u pojedinom titulu naznačeno latinskom riječju kojom započinje tekst tog poglavlja, npr. *Konsuluitь*¹⁵² ili *primo gradu*.¹⁵³ No zabilježen je i primjer gdje su početne riječi poglavlja navedene na hrvatskom jeziku. Tako su na mjestu na kojem se upućuje na *Liber extra* 4, 21, 2, gdje tekst počinje riječima *Dominus, ac redemptor*, navedene riječi *g(ospo)d(in)ь izbavitel*.¹⁵⁴ Puna referencija na, primjerice, *Liber extra* 4, 21, 4 u tekstu NP-a navedena je na sljedeći način: *izvanь o<d> drugoga braka. Superь illa*.¹⁵⁵ Uputa na *Constitutiones Clementinae* 4, 1 izgleda ovako: *v klementini v prvomь k(a)p(itu)li od sangvinitate i afinitate*.¹⁵⁶ Nekad, za razliku od izvornika, nema dovoljno informacija kojima bi se moglo zaključiti na koju se točno kanonskopravnu odredbu upućuje.¹⁵⁷ Uz to, postoji

¹⁴⁷ Npr. NP 139, 60r (60ab9), (*De sponsalibus* 5 (*In quibus casibus sponsalia dissoluntur*)).

¹⁴⁸ Npr. NP 149, 65r (65ab18), (*De matrimonio* 8, 5 (*De impedimento cognationis spiritualis*)).

¹⁴⁹ Npr. NP 145, 63r (63ab9-10), (*De matrimonio* 8, 3 (*De impedimento voti*)).

¹⁵⁰ Npr. 139, 60r (60aa33-34), (*De sponsalibus* 5 (*In quibus casibus sponsalia dissoluntur*)).

¹⁵¹ NP 139, 60r (60ab15-16).

¹⁵² NP 139, 60r (60ab10), (*De sponsalibus* 5 (*In quibus casibus sponsalia dissoluntur*)).

¹⁵³ NP 146, 63v (63ba20-21), (*De matrimonio* 8, 4 (*De impedimento cognationis carnalis*)).

¹⁵⁴ NP 153, 67r (67ab14-15).

¹⁵⁵ NP 154, 67v (67ba2-3).

¹⁵⁶ NP 145, 63r (63ab9-11).

¹⁵⁷ Npr. na NP 145, 63r (63aa25), (*De matrimonio* 8, 3 (*De impedimento voti*)), gdje se navodi samo *v knjigahь šestihь*, a upućuje se inače na *Liber sextus* 2, 15, 1.

niz mjesta gdje uopće nije preuzeta bilo kakva referencija na kanonsko pravo iz izvornika, nego je ostavljeno prazno mjesto.¹⁵⁸

Iako su referencije na kanonsko pravo u NP-u daleko od savršenih, u tekstu ih zaista ima dosta, te se na temelju velike većine može pronaći odredba na koju upućuju. Zbog toga se može zaključiti kako su prevoditelji vrlo vjerojatno dosta dobro poznavali te izvore, a nije isključeno ni to da su ih imali pri ruci prigodom prevođenja. S druge strane, istom logikom dalo bi se zaključiti kako prevoditelji vrlo vjerojatno nisu poznavali izvore rimskog prava, niti su pri ruci imali neku odgovarajuću zbirku. No sadržajno jesu prenosili određene elemente rimskog prava, bilo one koji su bili općenito inkorporirani u kanonsko pravo ili one koje je Guido de Monte Rocherii dodatno unio u tekst na temelju vlastita poznavanja rimskog prava. To nije beznačajno, naprotiv. Moglo bi se reći da su glagoljaši tako, možda i ne znajući, napravili prve prijevode mnogih relevantnih rimskih pravnih regula, odredbi i definicija na hrvatski jezik, te ih uveli u pravnu praksu. To je svakako vrlo relevantno postignuće za hrvatske svećenike glagoljaše s početka 16. st.

4. ZAKLJUČAK

Analiza je pokazala stanovitu, nimalo zanemarivu, razinu prisutnosti pravnih elemenata u poglavlju *Od posvetilišća matrimonija* u *Naručniku plebanuševu*. Kanonsko pravo je po prirodi stvari prisutnije, no u dobrom dijelu tih elemenata ionako je riječ o izvornom utjecaju rimskog prava. Uz to, u sadržajnom smislu prisutni su i čisti elementi rimskog prava. To je vidljivo kod korištene terminologije, najprije latinizama i kalkova, ali i prijevoda na domaće izraze. Iako pravna terminologija nije u potpunosti konzistentna, očito već postoje naznake njezine sustavnosti i uvriježenosti, što su pokazale poveznice s drugim pravnim izvorima iz sličnih razdoblja.

Prisutnost rimskog prava u *Naručniku plebanuševu* vidljiva je i kod referencija na pravna djela. U formalnom je smislu to postignuto zaobilaznim putem, odnosno iz izvornika nisu preuzete naznake antičkih izvora rimskog prava već samo kanonskog prava. No sadržajno jesu preuzete mnoge poznate definicije, regule i sl., primjerice rimska definicija zaruka (*sponsalia*) i braka (*matrimonium*), odnosno primjer za nemogući uvjet. Riječ je o općim mjestima rimskog prava

¹⁵⁸ Npr. NP 148, 64v (64bb27), (*De matrimonio* 8, 5 (*De impedimento cognationis spiritualis*)), gdje nedostaju referencije na *Decretum Gratiani*, c. 30, q. 1, c. 5 te c. 33, q. 2, c. 17; ili pak NP 151, 66r (66ab32), (*De matrimonio* 8, 8 (*De impedimento disparitatis cultus*)), gdje nedostaje referencija na *Decretum Gratiani*, c. 27, q. 27, c. 2 te na *Liber extra* 4, 1, 14.

koja su stoljećima bila poznata studentima prava i pravnim praktičarima. Čini se kako su senjski glagoljaši, možda i ne znajući o čemu je riječ, napravili prve prijevode navedenih definicija, regula itd. na hrvatski jezik, te tiskom knjige omogućili daljnju diseminaciju i širenje toga znanja.

Sve u svemu, zaključak kako su neki svećenici glagoljaši očito dosta dobro znali latinski te bili relativno dobro upućeni u kanonsko pravo nije novost. No konkretni primjer *Naručnika plebanuševa* upućuje na određene nijanse i specifičnosti njihovih znanja. Općenito je kod tog djela riječ o vrlo relevantnom doprinosu za širenje tadašnjega razvijenog europskog pravnog okvira, *ius commune*, u hrvatskim krajevima, odnosno očitom dokazu otvorenosti hrvatskog glagoljaštva kasnoga srednjeg i ranoga novog vijeka za tada postojeće europske pravne trendove.

IZVORI

Corpus iuris canonici (Friedberg, E. (ur.), *Corpus iuris canonici, pars prior (Decretum magistri Gratiani)*, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Graz, 1955.; Friedberg, E. (ur.), *Corpus iuris canonici, pars secunda (Decretalium collectiones)*, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Graz, 1959.).

Corpus iuris civilis (Krüger, P.; Mommsen, T. (ur.), *Corpus iuris civilis, vol. 1 (Institutiones, Digesta)*, apud Weidmannos, Berlin, 1889.; Krüger, P. (ur.), *Corpus iuris civilis, vol. 2 (Codex Iustinianus)*, 1877.).

Gai Institutiones (Poste, E. (ur.), *Gai Institutiones or Institutes of Roman Law by Gaius*, Clarendon Press, Oxford, 1904.).

Manipulus curatorum, Guido de Monte Rocherii:

- izdanje iz 1472. g. dostupno na: <https://archive.org/details/r-inc-08-manipulus-curatorum/mode/2up> (pristupljeno 21. 6. 2024.),
- izdanje iz 1508. g. dostupno na: https://archive.org/details/bim_early-english-books-1475-1640_manipulus-curatorum_1508 (pristupljeno 21. 6. 2024.),
- izdanje bez naznake godine izdanja dostupno na: https://books.google.hr/books?id=4cg7AAAACAAJ&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (pristupljeno 21. 6. 2024.).

Naručnik plebanušev (Eterović, I.; Kovač, J. M. (ur.), *Naručnik plebanušev, Senj 1507.*, FF Press, Zagreb, 2023.).

Zakon czarkovni (Andeo Dalla Costa, *Zakon czarkovni upravlien za naučenje i prosvitgljenje redovnikov harvaskoga naroda*, po Ivanu Casali, u Mnecci, 1778.).

Zakon o obveznim odnosima (Narodne novine, br. 35/05, 41/08, 125/11, 78/15, 29/18, 126/21, 114/22, 156/22, 155/23).

Zakon o vlasništvu i drugim stvarnim pravima (Narodne novine, br. 91/96, 68/98, 137/99, 22/00, 73/00, 129/00, 114/01, 79/06, 141/06, 146/08, 38/09, 153/09, 143/12, 152/14, 81/15, 94/17).

Zakonik kanonskoga prava s izvorima, Glas Koncila, Zagreb, 1996.

LITERATURA

- Babusiaux, U. *et al.* (ur.), *Handbuch des römischen Privatrechts*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2023.
- Bartolić, Z. (ur.), *Ivanuš Pergošić, Decretum 1574. Hrvatski kajkavski editio princeps*, Matica hrvatska Zrinski, Čakovec, 2003.
- Bratulić, J., Školovanje i obrazovanje glagoljaša, *Senjski zbornik*, god. 41, 1/2014, str. 461 – 464.
- Budmani, P.; Maretić, T. (ur.), *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, dio 6*, Knjižarnica Jugoslavenske akademije (Dioničke tiskare), Zagreb, 1904. – 1910.
- Daničić, Đ. *et al.* (ur.), *Rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika, dio 2*, U Knjižarnici Jugoslavenske akademije L. Hartmanna (Kugli i Deutsch), Zagreb, 1884. – 1886.
- Dolezalek, G. R., *Roman Law: Symbiotic Companion and Servant of Canon Law*, u: Winroth, A. (ur.), *The Cambridge History of Medieval Canon Law*, CUP, Cambridge, 2022., str. 230 – 261.
- Gaudemet, J., *La mariage en Occident*, Cerf, Paris, 1987.
- Guardiola, C., *Los primeros datos documentales sobre Guido de Monte Roquerio, autor del "Manipulus curatorum"*, *Hispania: Revista española de historia*, vol. 48, br. 170, 1988., str. 797 – 826.
- Hartmann, W.; Pennington, K. (ur.), *History of Medieval Canon Law in the Classical Period, 1140-1234*, The Catholic University of America Press, Washington, D.C., 2008.
- Held, H.-R., *Koncept imovine u rimskom pravu*, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, vol. 65, br. 3-4, 2015., str. 555 – 577.
- Horvat, M.; Petrak, M., *Rimsko pravo*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2022.
- Jedvaj, J. *et al.* (ur.), *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, dio 16*, JAZU, Zagreb, 1956. – 1958.
- Jedvaj, J. *et al.* (ur.), *Rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika, dio 18*, JAZU, Zagreb, 1962. – 1966.
- Jedvaj, J. *et al.* (ur.), *Rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika, dio 22*, JAZU, Zagreb, 1975.

- Karlović, T., *Consensus facit nuptias y la presunción de verdadero consentimiento*, u: Rueda, N. (ur.), *Problemas del derecho de familia, infancia y adolescencia*, Universidad externado de Colombia, Bogotá, 2023., str. 15 – 73.
- Lovrić, E., *Hrvatski glagolski notari i njihove notarske knjige*, Mjesečnik pravničkoga društva u Zagrebu, vol. 37, br. 2, 1912., str. 637 – 643.
- Maretić, T. (ur.), *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, dio 7, U Knjižarici Jugoslavenske akademije L. Hartmanna (S. Kugli), Zagreb, 1911. – 1916.
- Maretić, T. (ur.), *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, dio 9, U Knjižarici Jugoslavenske akademije L. Hartmanna (S. Kugli), Zagreb, 1924. – 1927.
- Mažuranić, V., *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, sv. 1–10, Knjižara Jugoslavenske akademije, Zagreb, 1908. – 1922.
- Nazor, A. (ur.), *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*, I. svezak, Staroslavenski institut, Zagreb, 2000.
- Pennington, K., “*Corpus iuris canonici*”, u: Otaduy, J. et al. (ur.), *Diccionario general de derecho canónico*, vol. 2, Aranzadi, Cizur Menor, Navarra, 2012.
- Reinhart, J., *O jeziku Naručnika plebanuševa 1507.*, u: Moguš, M. (ur.), *Senjski glagoljaški krug 1248. – 1508.*, HAZU, Zagreb, 1998., str. 185 – 198.
- Robleda, O., *El derecho romano en la Iglesia*, u: Navarette, U. (ur.), *Ius populi Dei. Miscellanea in honorem Raymundi Bidagor*, vol. I, Universitá Gregoriana Editrice, Roma, 1971., str. 1 – 52.
- Runje, P., *Stručna sprema svećenika glagoljaša*, Riječki teološki časopis, vol. 14, br. 2, 2006., str. 615 – 621.
- Runje, P., *Školovanje glagoljaša*, Matica hrvatska, Ogulin, 2003.
- Stein, P., *Rimsko pravo u Europa*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2007.
- Strohal, R., *Hrvatska glagolska knjiga*, Merkur, Zagreb, 1915.
- Thayer, A. (ur.), *Guido of Monte Rochen. Handbook for Curates*, The Catholic University of America Press, Washington D.C., 2011.
- Vela, J. (ur.), *Rječnik crkvenoslavenskog jezika hrvatske redakcije*, sveščić 23, Staroslavenski institut, Zagreb, 2021.
- Vučemilo, S. B., *Anđeo Dalla Costa i njegov “Zakon czarkovni”*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1972.

INTERNETSKE STRANICE

Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=29971>. Pristupljeno 20. 6. 2024.

Summary

Henrik-Riko Held*

**DE SACRAMENTO MATRIMONII: ROMAN LAW
AND CANON LAW IN THE CROATIAN GLAGOLITIC
TRANSLATION OF *MANIPULUS CURATORUM* (1507)**

The author analyses the chapter on matrimony (De sacramento matrimonii) in the Croatian Glagolitic translation of Manipulus curatorum, printed in Senj in 1507. Manipulus curatorum was originally written by Guido de Monte Rocherii in the first half of the 14th century in the Aragonian city of Teruel. This is a manual for parish priests containing basic instructions for sacraments (baptism, Holy Eucharist, matrimony, etc.), and the accompanying general theological context. Manipulus curatorum, by its nature, contains certain elements of canon law, but also Roman law (especially in the chapter on matrimony). This article focuses on these elements in the Croatian Glagolitic translation. Terminology is analysed first, including Latinisms, calques and translations into certain authentic Croatian expressions. Then, references to canon law and Roman law sources are particularly addressed, and the original Latin text is compared in this regard with the Croatian Glagolitic translation. The analysis thus tries to ascertain the level of immersion of Croatian Glagolitic culture of the late medieval and early modern period in the then extant European ius commune.

Key words: Manipulus curatorum; glagolitic priests; matrimony; Romano-canonical legal tradition

* Henrik-Riko Held, Ph. D., Associate Professor, Faculty of Law, University of Zagreb, Ul. sv. Ćirila i Metoda 4, 10 000 Zagreb, Croatia; hhheld@pravo.unizg.hr; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6217-2655>